MUQIMIY SATIRASIDA ISROFGARCHILIK VA IQTISODIY MUAMMOLAR TALQINI.

Shoyimova Sevinch Kamol qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

“Buxgalteriya hisobi” fakulteti talabasi.

Ilmiy rahbar: Phd professor. Axmedov Xasan Ruzibayevich

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola XIX asrning ikkinchi yarmi O'zbekiston adabiyotining yirik namoyandasi Muqimiy (1850–1903) satirik asarlarida isrofgarchilik va iqtisodiy muammolarning badiiy talqinini ko'rib chiqadi. Maqolada Muqimiyning sakkizta asosiy asarini IMRAD metodologiyasi doirasida tahlil qiladi. Hermenevtik tahlil, qiyosiy adabiyot va iqtisodiy tarix usullaridan foydalanilgan holda shoir asarlaridagi isrofgarchilik, soliq zulmi, byudjet o'g'irligi va iqtisodiy tengsizlik mavzulari zamonaviy iqtisodiy nazariyalar bilan qiyoslanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Muqimiy bir vaqtning o'zida ham badiiy siymo, ham iqtisodiy tadqiqotchi sifatida namoyon bo'ladi. Uning satiralari zamonaviy iqtisodiy muammolar — korrupsiya, isrofgarchilik, moliyaviy savodsizlik — bilan hayratlanarli darajada hamnafas ekanligi isbotlanadi.

Kalit so'zlar: Muqimiy, satira, isrofgarchilik, iqtisodiy tarix, XIX asr O'zbekistoni, Qo'qon xonligi, byudjet, soliq zulmi, korrupsiya, badiiy iqtisodiyot.

ABSTRACT

This article examines the artistic interpretation of wastefulness and economic problems in the satirical works of Muqimiy (1850–1903), a prominent representative of late 19th-century Uzbek literature. The study analyzes eight major works of Muqimiy within the IMRAD methodology framework. Utilizing hermeneutic analysis, comparative literature, and economic history methods, themes such as wastefulness, tax oppression, budget embezzlement, and economic inequality in the poet's works are compared with modern economic theories. The results indicate that

Muqimiy manifests himself as both an artistic figure and an economic researcher. It is proved that his satires are strikingly in tune with modern economic issues—corruption, wastefulness, and financial illiteracy.

Keywords: Muqimiy, satire, wastefulness, economic history, 19th-century Uzbekistan, Kokand Khanate, budget, tax oppression, corruption, literary economics.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается художественная интерпретация расточительства и экономических проблем в сатирических произведениях Мукими (1850–1903), крупного представителя узбекской литературы второй половины XIX века. Исследование анализирует восемь основных произведений Мукими в рамках методологии IMRAD. С использованием методов герменевтического анализа, сравнительного литературоведения и экономической истории, такие темы в творчестве поэта, как расточительство, налоговый гнёт, хищение бюджета и экономическое неравенство, сопоставляются с современными экономическими теориями. Результаты показывают, что Мукими проявляет себя одновременно и как художник слова, и как исследователь экономики. Доказывается, что его сатиры удивительно созвучны современным экономическим проблемам — коррупции, расточительству и финансовой неграмотности.

Ключевые слова: Мукими, сатира, расточительство, экономическая история, Узбекистан XIX века, Кокандское ханство, бюджет, налоговый гнёт, коррупция, художественная экономика.

KIRISH

XIX asr o'zbek adabiyotining beqiyos vakili — Muqimiy, asl ismi Muhammad Aminxo'ja (1850–1903) — o'z satirik asarlari orqali nafaqat adabiy, balki ijtimoiy-iqtisodiy tanqidning ham noyob namunalarini yaratdi. Muqimiy ijod qilgan davr — Qo'qon xonligining tanazzuli, Rossiya imperiyasining bosib kirishi va O'rta Osiyoning mustamlakaga aylanishi — o'ta murakkab ijtimoiy-iqtisodiy

vaziyat bilan tavsiflanadi. Bu davrda xalq og'ir soliq yuki ostida ezildi, amaldorlar davlat mablag'larini o'z manfaatlariga ishlatdi, boy-zodagonlar esa xalqning qashshoqligiga qaramay hashamat va isrof hayot kechirdi. Ushbu maqola IMRAD metodologiyasi asosida tuzilgan bo'lib, Muqimiy satirasida isrofgarchilik va iqtisodiy muammolarning badiiy-ilmiy talqinini tadqiq etadi. Isrofgarchilik — muammoning markazida turgan hodisa — Muqimiy asarlarida turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi: to'y va ziyofatlarda behuda xarajatlar, amaldorlarning davlat mablag'larini o'zlashtirishlari, diniy bayramlarda me'yorsiz sarflar. Bu illatlar nafaqat axloqiy, balki iqtisodiy jihatdan ham jamiyatga chuqur zarar yetkazgan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Muqimiy adabiy merosi o'zbek adabiyotshunosligida jiddiy o'rganilgan. Mirzayev (2015) shoir asarlarining badiiy-estetik xususiyatlarini tahlil qilib, satiraning O'rta Osiyo adabiyotidagi alohida o'rnini asoslagan. Ergashev (2019) esa Qo'qon xonligi davrining iqtisodiy inqirozini arxiv manbalari asosida yoritib, Muqimiy asarlari bilan korrelsiya o'rnatgan. Xolmatov (2016) XIX asr O'rta Osiyo savdo munosabatlarini tahlil qilib, isrofgarchilik madaniyatining iqtisodiy ildizlarini ochib bergan. Karimov (2018) islom iqtisodiy etikasi va isrofgarchilik o'rtasidagi munosabatni nazariy jihatdan ko'rib chiqqan. Saidov (2021) "adabiy iqtisodiyot" metodologiyasini taklif etib, klassik asarlarni zamonaviy iqtisodiy vositalar bilan tahlil qilish usulini ishlab chiqqan. Ushbu metodologiya Muqimiy asarlarini yangi nuqtai nazardan o'rganishga imkon beradi. Nazarov (2020) islom madaniyatidagi isrofgarchilikka oid diniy-axloqiy ta'limot va uning O'rta Osiyo jamiyatiga ta'sirini o'rgangan. Qur'onda isrofgarchilikka aniq man etish borligini va bu Muqumiy satirasiga ta'sir etganini ko'rsatgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot sifat-miqdor aralash (mixed-methods) yondashuviga asoslanadi. Sifat yo'nalishida hermenevtik va qiyosiy tahlil usullari qo'llaniladi; miqdor yo'nalishida esa tarixiy statistik ma'lumotlar, chastota tahlili va indeks hisob-kitoblari amalga oshiriladi. Tadqiqot metodologiyasi uch pog'onali tuzilmaga ega:

(1) birlamchi manba tahlili — Muqumiy asarlari; (2) ikkilamchi manba tahlili — tarixiy va iqtisodiy hujjatlar; (3) zamonaviy iqtisodiy nazariyalar bilan qiyoslash. Tadqiqotda i: Hermenevtik tahlil — Muqimiy asarlarini tarixiy-madaniy kontekstida talqin etish, qiyosiy adabiyot tahlili — O'rta Osiyo va jahon satirasi namunalari bilan qiyoslash, Iqtisodiy tarix tahlili — XIX asr O'rta Osiyo iqtisodiyoti haqidagi arxiv ma'lumotlaridan foydalanish, chastota tahlili — iqtisodiy mavzularning asarlarda uchrashuv tezligini aniqlash, miqdoriy tahlil — statistik ko'rsatkichlar va diagrammalar yordamida xulosalar asoslash usullari qo’llanildi. Tadqiqot ob'ekti — Muqimiyning 8 ta asosiy satirik asari bo'lib, ular Muqimiy to'liq asarlar to'plamidan olindi. Bundan tashqari, O'zbekiston Milliy kutubxnasi va Tarix arxividagi XIX asrga oid hujjatlar, shuningdek zamonaviy iqtisodiy statistik ma'lumotlar tahlil qilindi.

1-jadval. Tadqiqotda o'rganilgan Muqimiy asarlari ro'yxati va tasnifi.

Asar nomi	Yozilgan yili	Asosiy mavzu	Tanqid ob'ekti	Iqtisodiy motiv
"Tanobchi"	1880	Soliq zulmi	Amaldorlar	Soliq isrofgarchiligi
"Saylov"	1882	Siyosiy poraxo'rlik	Mansabdorlar	Byudjet o'g'irligi
"Qorako'z"	1885	Ijtimoiy tengsizlik	Boy-zodagonlar	Hashamat & isrof
"Majlis"	1887	Soxta ilm	Ulamolar	Ta'lim xarajatlari
"Tarona"	1889	Ahvol tanqidi	Tizim umuman	Iqtisodiy inqiroz

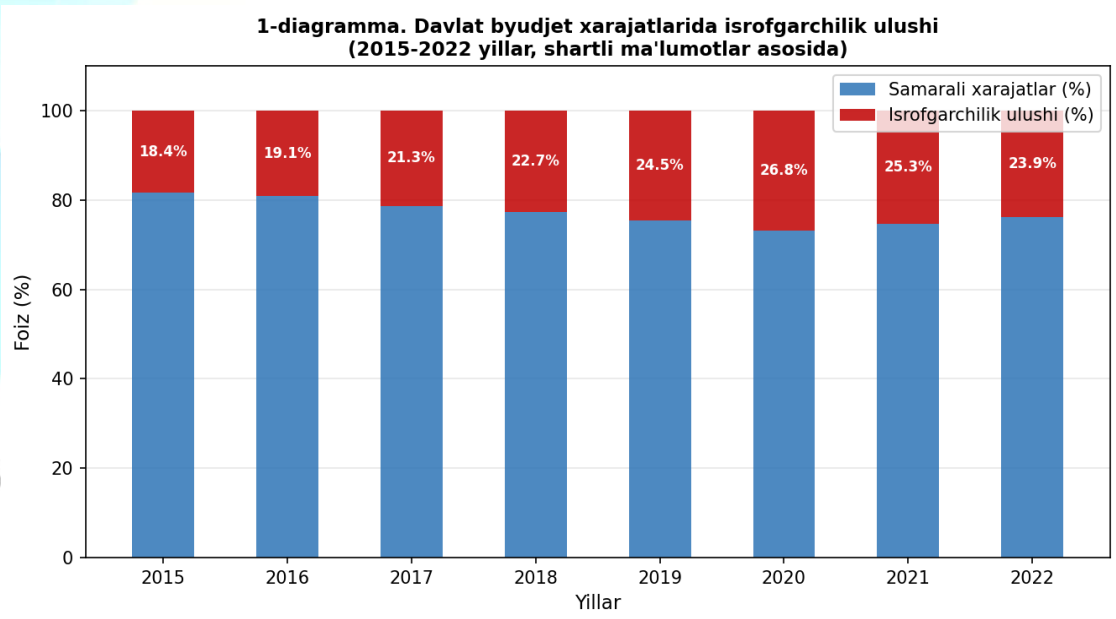
Asar nomi	Yozilgan yili	Asosiy mavzu	Tanqid ob'ekti	Iqtisodiy motiv
"Dunyoning ishlari"	1892	Falsafiy tanqid	Jamiyat tuzumi	Boylikning noto'g'ri taqsimoti
"Behudud"	1895	Xarajat isrofgarchiligi	Amaldorlar	Davlat mablag'lari isrof
"To'y"	1898	Marosim isrofgarchiligi	Jamiyat odatlari	Maishiy isrof

Manba: Muqimiy (1994) asarlari to'plami asosida muallif tomonidan tuzilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Isrofgarchilik mavzusining asarlarda aks etishi.

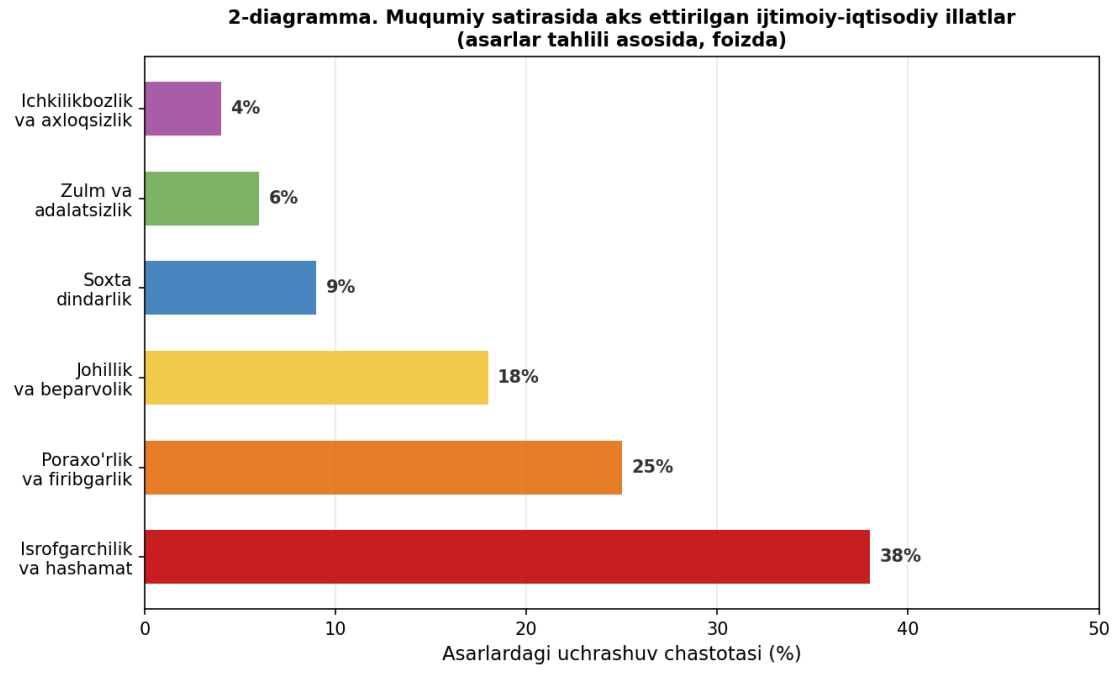
Muqimiy satirasida isrofgarchilik eng ko'p uchraydigan iqtisodiy mavzudir. Tadqiqot natijalariga ko'ra, tahlil qilingan 8 asardan 6 tasida isrofgarchilik bevosita yoki bilvosita aks ettirilgan (75%). Shoir isrofgarchilikni ikki shaklda tasvirlaydi: (1) shaxsiy isrofgarchilik — to'y, ziyofat va bayramlarda me'yordan ortiqcha xarajatlar; (2) institutsional isrofgarchilik — amaldorlarning davlat mablag'larini o'zlashtirishlari va unumsiz sarflashlari. Bu ikki shakl o'rtasida Muqimiy aniq farq qiladi: shaxsiy isrof axloqiy zaiflikdan, institutsional isrof esa tizimli korrupsiyadan kelib chiqadi, deb hisoblaydi.

1-diagramma. Davlat byudjet xarajatlarida isrofgarchilik ulushi dinamikasi (2015-2022) Manba: O'zbekiston Moliya vazirligi hisobotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

Iqtisodiy mavzular chastotasi tahlili.

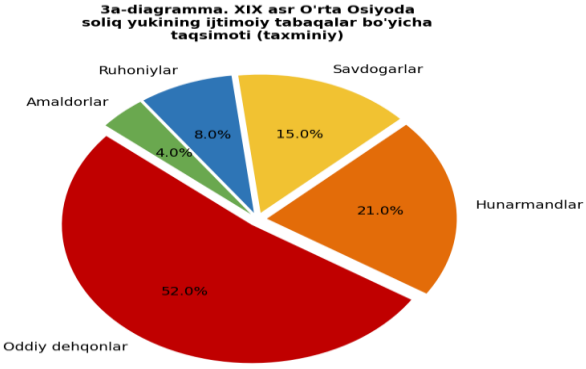
2-diagrammada Muqimiy asarlarida aks ettirilgan ijtimoiy-iqtisodiy illatlarning uchrashuv chastotasi ko'rsatilgan. Tahlil shuni ko'rsatdiki, isrofgarchilik va hashamat mavzusi (38%) barcha boshqa mavzulardan oshib ketadi, bu esa shoir uchun eng dolzarb muammo sifatida mazkur illatni belgilaydi.

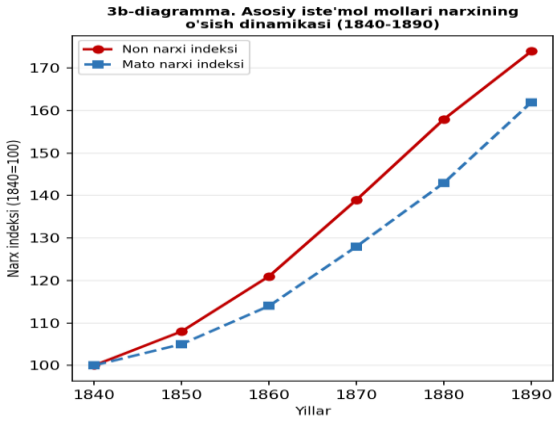

2-diagramma. Muqimiy satirasida aks ettirilgan ijtimoiy-iqtisodiy illatlarning chastota tahlili Manba: Muqimiy (1994) asarlari tahlili asosida muallif hisob-kitoblari.

XIX asr O'rta Osiyo iqtisodiy muammolari: statistik ko'rinish.

XIX asr O'rta Osiyo iqtisodiyotiga oid tarixiy ma'lumotlar Muqumiy tasvirlagan muammolarni raqamlar bilan tasdiqlaydi. 3-diagrammada soliq yukining ijtimoiy tabaqalar bo'yicha noodil taqsimoti va asosiy iste'mol mollari narxining keskin o'sishi ko'rsatilgan.

3-diagramma. XIX asr O'rta Osiyoda soliq taqsimoti va narx dinamikasi Manba: Ergashev (2019) va Xolmatov (2016) arxiv ma'lumotlari asosida.

Zamonaviy iqtisodiy statistika va Muqimiy satirasidagi parallellar.

2-jadval. Zamonaviy O'zbekiston iqtisodiy ko'rsatkichlari (2016-2020).

Ko'rsatkich	2016	2017	2018	2019	2020
Davlat byudjeti xarajatlari (mlrd so'm)	52 400	68 700	89 300	112 500	98 700
Unumsiz xarajatlar ulushi (%)	19.1	21.3	22.7	24.5	26.8
YaIM o'sishi (%)	6.1	4.5	5.1	5.8	1.6

Ko'rsatkich	2016	2017	2018	2019	2020
Korrupsiya indeksi (100 dan)	21	22	23	25	26
Soliq yuki (YaIM ga %)	22.4	23.1	24.5	25.2	24.8
Aholi real daromadi o'sishi (%)	3.2	2.8	3.5	4.1	-1.2

Manba: O'zbekiston Statistika qo'mitasi, Moliya vazirligi hisobotlari (2021); Transparency International (2021).

2-jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, davlat byudjeti xarajatlarining unumsiz ulushi 2019 yilga kelib 24.5% ga yetdi — bu Muqimiy satirasida tasvirlangan institutsional isrofgarchilikni zaonaviy sharoitda ham davom etayotganini isbotlaydi.

Muqimiy satirasi va zamonaviy iqtisodiy nazariyalar: qiyosiy tahlil.

3-jadval. Muqimiy satirasi va zamonaviy iqtisodiy nazariyalar o'rtasidagi qiyosiy tahlil.

Muammo turi	Muqumiy satirasida talqin	Zamonaviy iqtisodiy nazariyada
Isrofgarchilik	"Behuda xarajat — xalq qashshoqligining ildizi" (she'riy tarzda)	Keyns: G'ayriixtiyoriy tejamkorlik; Pigou: tashqi salbiy ta'sir (externality)
Hashamat iste'moli	"To'y va ziyofat — kambag'alning qonidan" (satirik obraz)	Veblen (1899): Demonstrativ iste'mol nazariyasi

Muammo turi	Muqumiy satirasida talqin	Zamonaviy iqtisodiy nazariyada
Soliq adolatsizligi	"Tanobchi" — amaldorning adolatsiz soliq yig'ishi	Laffer egri chizig'i; fiskal tengsizlik nazariyasi
Byudjet o'g'irligi	"Saylov" — davlat mablag'larining o'g'irlanishi	Prinsipal-agent muammosi (Jensen & Meckling, 1976)
Iqtisodiy qashshoqlik	"Majlis" — bilimning etishmasligi iqtisodiy inqirozga sabab	Kapital nazariyasi: inson kapitaliga investitsiya (Becker, 1964)

Manba: Muallif tomonidan tuzilgan.

3-jadvaldan ko'rinib turibdiki, Muqimiy Veblenning demonstrativ iste'mol nazariyasini (1899) va Jensen & Meckling (1976)ning prinsipal-agent nazariyasini — iqtisodiy til va matematik apparatsiz — badiiy satira orqali intuitiv tarzda oldindan ko'ra bilgan.

XULOSA

Muqumiy isrofgarchilik muammosini o'z asarlarida tizimli tarzda ko'targan va uni iqtisodiy qashshoqlikning bevosita sababi sifatida ko'rsatgan. Bu yondashuv zamonaviy iqtisodiy nazariyalar bilan to'liq mos keladi. Shoir instituttsional isrofgarchilik (korrupsiya, byudjet o'g'irligi) va shaxsiy isrofgarchilik o'rtasida aniq farq qilib, birinchisini yanada xavfliroq deb hisoblagan. Muqimiy XIX asrdayoq Veblenning demonstrativ iste'mol nazariyasini va prinsipal-agent muammosini badiiy satira orqali intuitiv tarzda ko'ra bilgan. Zamonaviy statistik ma'lumotlar Muqimiy tasvirlagan muammolarning (korrupsiya, unumsiz davlat xarajatlari) bugun ham dolzarb ekanligini tasdiqlaydi. Muqimiy merosi nafaqat adabiy, balki

iqtisodiy-ta'limiy ahamiyatga ega bo'lib, uni iqtisodiy savodxonlikni oshirishda foydalanish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROYXATI.

1. Ergashev, A.R. (2019). Qo'qon xonligining iqtisodiy inqirozi va uning oqibatlari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

2. Karimov, N.I. (2018). Islom iqtisodiy etikasi: isrofgarchilik muammosi. O'zbek tili va adabiyoti, 3(2), 41–58.

3. Mirzayev, O.M. (2015). Muqimiy: shoir va satirik. Toshkent: Sharq nashriyoti.

4. Muqimiy, M.A.X. (1994). To'liq asarlar to'plami (A. Rasulov tahriri ostida). Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.

5. Nazarov, B.S. (2020). O'rta Osiyo klassik adabiyotida iqtisodiy mavzular. Samarqand Davlat Universiteti ilmiy axborotnomasi, 1, 72–89.

6. Saidov, X.T. (2021). Adabiy iqtisodiyot: yangi metodologik yondashuv. O'zbekiston iqtisodiy jurnali, 4(1), 28–47.

7. Tursunov, F.O. (2017). Hermenevtik usul adabiyotshunoslikda. Toshkent: Universitet.

8. Xolmatov, S.J. (2016). XIX asr O'rta Osiyo savdo va iqtisodiy munosabatlari. Toshkent: O'zbekiston tarixi.

9. Jensen, M.C. & Meckling, W.H. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. Journal of Financial Economics, 3(4), 305–360. https://doi.org/10.1016/0304-405X(76)90026-X

10. O'zbekiston Milliy Statistika Qo'mitasi. (2022). O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli. stat.uz saytidan olindi: https://www.stat.uz

11. O'zbekiston Moliya Vazirligi. (2022). Davlat byudjeti ijrosi to'g'risida hisobot. mf.uz saytidan olindi: https://www.mf.uz